

Giriş

Türkiye’de nüfusun alansal dağılışına baktığımızda dikkati çeken ilk özellik homojen bir yapıda olmadığıdır. Başka bir ifadeyle Türkiye’de nüfus her bölgede eşit bir dağılım göstermez. Bu durumun gelişmesinde en önemli etkenler **doğal** ve **beşeri** faktörlerdir.

Türkiye’de Nüfus Dağılışı ve Bunu Etkileyen Doğal Faktörler

Nüfus dağılımında etkili olan doğal faktörleri şu şekilde sıralayabiliriz.

- 1- Topografya
- 2- Su kaynakları
- 3- İklim
- 4- Toprak

Topografya

Tüm dünyada olduğu gibi yurdumuzda da kırsal ve şehrsel alanlarda nüfusun dağılımı ve dağılımında etkili olan faktörler, birbirinden büyük farklılıklarla ayrılırlar. Yurdumuzda nüfusun dağılışı genel itibariyle özellikle kırsal alanlarda; topografik şartların yanı sıra ziraat alanlarının dağılışına, su kaynaklarının varlığına, ziraat yapmaya elverişli tarımsal alanların dağılışına bağlı olurken, şehrsel alanlarda ise, sanayi- ticaret- ulaşım- eğitim- sağlık hizmetleri vb. gibi daha çok beşeri faktörlerin etkisi altında şekillenmektedir. Bu nedenle nüfusun dağılımı da kırsal ve şehrsel alanlarda farklılıklar gösterir. Ancak şu bir gerçektir ki, kırsal alanlar doğal olaylara çok daha bağlı bir eğilim gösterirler.

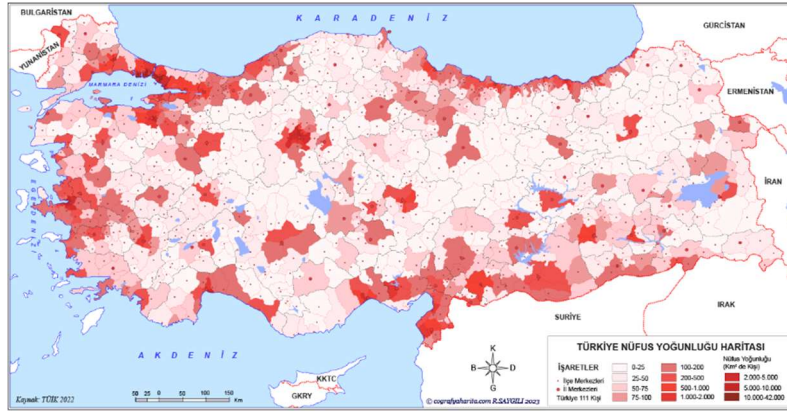
Topografya nüfus dağılımı üzerinde son derece etkili fiziki coğrafya etmenlerindendir. Yurdumuz topografya ve morfolojisine genel itibariyle baktığımızda, oldukça çeşitli yapılarla sahip olduğunu görmekteyiz. Çok çeşitli morfolojik üniteler birbirlerini etkilemekte ve beşerin dağılımını düzenlemektedir.

Topografya kavramı içinde elbette, yükselti en dikkat çeken husustur. Yükseltinin iklim, toprak ve bitki örtüsü gibi insan faaliyetlerinde en önemi coğrafi unsurları etkilemesiyle faaliyet alanlarında potansiyel farklılıkları meydana getirmesi sonucu, nüfusun çeşitli yükselti kademelerinde farklı yoğunluklarda yerleşmiştir. Alçak düzlükler, kıyı ovaları ve nispeten sade bir görünüm arz eden sahalar yoğun nüfuslu alanlar olarak dikkat çekerken, yüksek alanlarda nüfus miktarında; seyreklik, dağınıklık ve yoğunluk azalmaları görülmektedir. Belli bir yükseltiden sonra ise, yerleşme ve dolayısıyla insan yaşamı bulunmamaktadır.

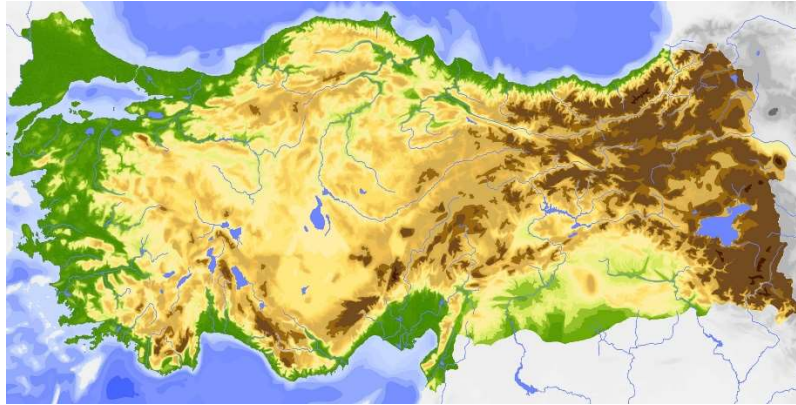
Topografyanın yüksek ve engebeli olduğu alanlar genel itibariyle nüfus ve yerleşmenin az olduğu alanlardır. Bu bölgelerin yerleşme alanı olarak tercih edilmemesinin temel sebebi, ekonomik faaliyet imkânlarının kısıtlı olmasıdır.

Türkiye'nin İller bazında Nüfusu

Türkiye'de Nüfus Yoğunluğu

Türkiye Fiziki Haritası

Haritalar incelendiğinde de yurdumuzda yükselti kademelerinin nispeten fazla olduğu Doğu Karadeniz ve Kuzeydoğu Anadolu bölümlerinin toplam nüfus miktarlarının ve nüfus yoğunluğunun nispeten az olduğu görülür. Kuzeydoğu Anadolu bölümü, yurdumuzun en yüksek ve engebeli kısımlarını oluşturmaktadır. Bu duruma paralel olarak nüfus miktarı en düşük kesimdir. Benzer şekilde Karadeniz bölgesi için de aynı yorumu yapabiliriz. Bu kesimde toplam nüfus düşüktür.

Su Kaynakları

Su kaynakları, tarihin her döneminde insan yaşamı için önemli olmuştur. Bol ve devamlı

akarsular çevrelerindeki verimli ziraat sahalarıyla birlikte tarımsal faaliyetler için kullanılmış ve dolayısıyla devamlı yerleşmeler için en fazla tercih edilen alanları oluşturmuşlardır. Yurdumuzda da bu doğrultuda önemi akarsu havzaları nüfus bakımından yoğun alanları oluşturmaktadırlar. Ege Bölgesinde; Bakırçay, Gediz, Büyük Menderes ve Küçük Menderes havzaları, Akdeniz bölgesinde Seyhan, Ceyhan, Göksu deltaları, Karadeniz bölgesinde Yeşilırmak, Kızılırmak, Filyos, Marmara Bölgesinde Ergene havzası ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Fırat, Dicle nehirlerinin havza alanları ile Doğu Anadolu bölgesinde özellikle Van Gölü havzası nüfusu kendine çeken önemli alanlardır.

Su kaynakları özellikle iklim koşullarının nispeten kurak olduğu sahalarda daha da önemlidir. Bu durum Örneğin İç Anadolu Bölgesinde olduğu gibi yerleşim ünitelerinin yapısını da etkilemektedir. İç Anadolu bölgesinde toplu yerleşme şekillerinin gelişmesinde su kaynakları etkili temel faktördür.

Buna ilave olarak Türkiye, yıllık kişi başına tatlı su rezervi 1.400 metreküp civarında olan bir ülkedir. Yani **Su Stresi** altında bir ülkedir. Dünya Bankası, yıllık kişi başına kullanılabilir tatlı su rezervi (miktarı) 1.500 metreküp altında olan ülkeleri su stresi altındaki ülkeler kategorisinde sınıflandırmaktadır. Dünya Bankası, 2030 yılında Türkiye nüfusunun 90 Milyona ulaşacağını öngörmektedir. Yani, Türkiye'nin Su Stresi mevcut politikalar altında gelecekte artarak devam edecektir. Türkiye'de suyun %70'den fazlasını tarım sektörü kullanmaktadır. Bu koşullar altında, su kaynaklarımızın sürdürülebilirliği giderek artan oranlarda Milli Meselemiz haline gelecektir.

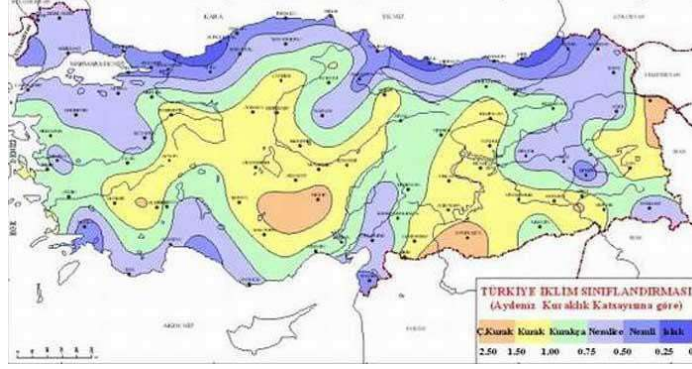
Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2030 yılı için nüfusumuzun 100 milyon olacağını öngörmüştür. Bu durumda 2030 yılı için kişi başına düşen kullanılabilir su miktarının 1.120 m³/yıl civarında olacağı söylenebilir. Mevcut büyüme hızı, su tüketim alışkanlıklarının değişmesi gibi faktörlerin etkisi ile su kaynakları üzerine olabilecek baskıları tahmin etmek mümkündür. Ayrıca bütün bu tahminler mevcut kaynakların 20 yıl sonrasına hiç tahrip edilmeden aktarılması durumunda söz konusu olabilecektir. Bu sebeple Türkiye'nin gelecek nesillere sağlıklı ve yeterli su bırakabilmesi için kaynakların çok iyi korunup, akılcı kullanılması gerekmektedir.

İklim

Ilıman iklime sahip alanlar dünya genelinde nüfusun nispeten yoğun olduğu sahalara tekabül eder. Bu bakımdan yurdumuz elverişli iklim özellikleri sayesinde nüfuslanma bakımından tercih edilen alanlardandır. Ancak Türkiye çok çeşitli topografik özelliklerine bağlı olarak kara sınırları dahilinde farklı iklim tiplerine sahiptir.

Yurdumuzda genel itibariyle Akdeniz iklimi, Karadeniz iklimi ve Karasal iklim özellikleri görülmektedir. Ayrıca Marmara bölgesinde Akdeniz ve Karadeniz iklim özellikleri bir geçiş sahası oluşturmuş ve bu da Marmara Geçiş iklimi olarak tanımlanmıştır. Şekil de iklim sınıflandırması görülmektedir. Buna göre kıyı alanlarımızın nemlilik oranları bakımından en yüksek değerlerde olduğu ifade edilmiştir. İç kısımlara doğruysa kurakça, kurak ve çok kurak

olarak sınıflandırıldığı görülmektedir.

Şekil: Türkiye İklim sınıfları haritası. Kaynak: www.cografya.gen.tr

Toprak

Toprak da nüfus dağılışımda etkili olan doğal faktörlerdendir. Elverişli iklimle birlikte su kaynaklarının da bol olduğu akarsu havzaları verimli topraklarıyla nüfus için önemli olan sahaları oluştururlar.

Türkiye yüzölçümü 783.577 km²'dir. Bu saha, su alanları (doğal göl ve baraj alanları) çıkarıldığında 769.600 km² olmaktadır. Türkiye topraklarının yarıdan fazlasının dağlık alanlar olduğu düşünüldüğünde, ova, plato, yassı tepelikler ve hafif engebeli olarak nitelendirilen araziler % 45 civarındadır.

2022 yılı itibariyle nüfusumuz 85,2 Milyon kişidir. Nüfus yoğunluğumuz (km² başına nüfus) ise 111 kişidir.

- İstanbul, 3062 kişi ile nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu ilimizdir (2022 yılı).
- Nüfus yoğunluğunun en az olduğu ilimiz ise Tunceli (11)'dir (2022 yılı).

Türkiye'de nüfus dağılışımda etkili olan beşeri faktörler temelde doğal şartlara bağlı olarak gelişmiş ekonomik faaliyetlerle doğrudan ilişkilidir. Bu sebeple ekonomik faaliyetlerin zenginliğine ve sunduğu imkanlara göre bölgenin nüfusu da şekillenir.

Türkiye'de Nüfus Dağılışı ve Bunu Etkileyen Beşeri Faktörler

Nüfus dağılımı, kırsal ve şehrsel alanlarda, farklı unsurların etkisi altında şekillenir. Kırsal alanlarda nüfusun dağılımı daha çok doğal şartların etkisiyle belirlenirken, şehrsel alanlarda beşeri şartlar ağır basar.

19. Yüzyılda Nüfus

Osmanlı Devletinde modern anlamda ilk nüfus sayımını 1831 yılında gerçekleştirdi. İlk sayımı daha sonra diğerleri izledi. Bu nüfus sayımları yararlı bilgiler içermekle birlikte, kimi eksikler ve yöntem sorunları nedeniyle, bugünkü Türkiye sınırları içindeki alanın nüfusu

hakkında tahminlerde bulunabilme imkanımız var.

Osmanlı Döneminde, bugünkü Türkiye sınırları içinde kalan alanın nüfusuyla ilgili tahmin yaparken dikkate almamız gereken üç temel unsur var: içeriden dışarıya göçler, dışarıdan içeriye göçler ve nüfusun kendi iç dinamikleri. Birinci Dünya Savaşı öncesindeki onyıllarda bir miktar Rum ve Ermeni nüfusun İstanbul, Anadolu ve Ege adalarından dışarıya, çoğunlukla da Kuzey ve Güney Amerika'ya göç ettiğini biliyoruz. Örneğin Birinci Dünya Savaşı öncesinde artan dışarıya göçler nedeniyle, özellikle büyük kentlerdeki vasıflı işçi ücretlerinde artışlar olduğu görülüyor. Ancak Türkiye sınırları dışından gelenlerle karşılaştırıldığında, dışarıya gidenlerin sayılarının bir hayli sınırlı kaldığını da biliyoruz. 19. yüzyıl boyunca Türkiye'nin ve daha genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopmayan bölgelerin nüfusu sürekli olarak arttı. Bu hızlı artışın bir bölümü nüfusun kendi büyümesinden kaynaklanıyordu. Ancak bunun yanı sıra, yüzyıl boyunca İmparatorluk'tan ayrılan bölgelerdeki Müslüman nüfus, Kırım'dan, Kafkaslar'dan, Balkanlar'dan ve Ege'deki adalardan Anadolu'ya göç ediyordu.

Aşağıdaki Tablo'dan da görülebileceği gibi, Türkiye nüfusu 1914-1925 yılları arasında savaşların ve çatışmaların etkisiyle önemli değişiklikler gösterdi. Toplam nüfus azalışı yüzde 20 gibi çok yüksek bir oranı buldu. Toplam içinde en büyük payı alan Müslüman nüfusun savaşlar dönemindeki, özellikle de Birinci Dünya Savaşı sırasındaki kayıplarının 1,5 milyonun üzerinde ve 2 milyona yakın olduğu, bir başka deyişle yüzde 12'yi aştığı hesaplanıyor. Gayrimüslimlerin nüfusundaki azalış daha da çarpıcıdır. Gayrimüslimlerin toplam nüfus içindeki payının, 1913 yılında yaklaşık yüzde 20 iken, 1927 tarihinde yapılan Cumhuriyet'in ilk nüfus sayımında yüzde 2 dolaylarına indiği anlaşıyor. Birinci Dünya Savaşı öncesiyle karşılaştırıldığında, Cumhuriyet'in çok daha homojen bir etnik yapı devraldığı açıkça görülüyor.

1914 ile 1924 yılları arasındaki büyük nüfus kayıpları ve nüfus hareketleri sonrasında bugünkü Türkiye sınırları içinde kalan alanın nüfusunun yaklaşık olarak yüzde 20 azalması, Cumhuriyet'in erken yıllarında en fazla tartışılan konulardan biriydi. Nüfus kayıplarının ekonomi üzerindeki etkileri açıkça görülüyordu. Kırsal alanlarda büyük miktarlarda toprak ekilemeden boş kalırken, kentlerde emek darlıkları çekiliyordu. Nüfusun düşmesinin ülke güvenliğini de tehdit ettiği ileri sürülüyordu. Bu nedenle nüfusun artırılması, 1920'lerden itibaren sosyal politika öncelikleri arasına girdi. Kürtaj ve doğum kontrolü yasaklandı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye nüfusunun ne kadar azaldığı da tam bilinmiyordu. Ülke nüfusunu modern yöntemlerle sayabilmek için bir istatistik kurumu oluşturuldu ve 1927 yılında Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımı gerçekleştirildi.

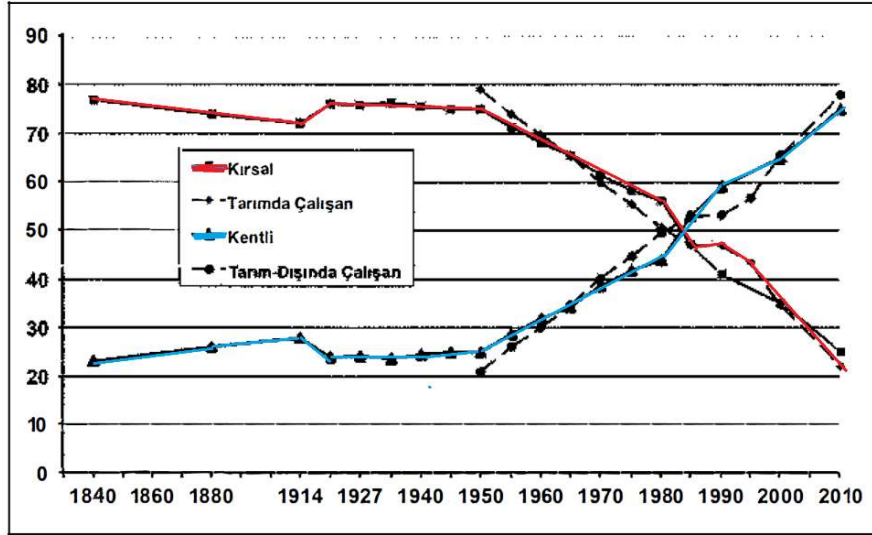
Türkiye nüfusu 20. yüzyılda bir önceki yüzyıldan çok daha hızlı arttı. Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı sırasındaki büyük nüfus kayıplarından sonra, toplam nüfusun artışı iki dünya savaşı arasında yılda yüzde 1,9 gibi daha önce hiç görülmemiş bir hıza ulaştı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında nüfus artış hızı yükselmeye devam etti, 1950'li yıllarda yılda yüzde 2,9'a kadar ulaştıktan sonra düşmeye başladı. Böylece Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin nüfusu 4 kattan fazla artarak, 2010 yılında 70 milyonun üzerine çıktı (Tablo'ya bakınız).

Yıl	Toplam Nüfus (milyon)	Önceki Dönemde Yıllık Artış Hızı (yüzde)
1820	9,4	–
1840	10,0	0,3
1860	10,8	0,4
1880	13,0	0,9
1900	14,8	0,7
1914	16,5	0,7
1927	13,9	- 1,3
1940	17,8	1,9
1950	20,9	1,6
1960	27,8	2,9
1970	35,6	2,5
1980	44,4	2,2
1990	55,1	2,2
2000	64,3	1,6
2010	73,0	1,3

1820-2010 arası Türkiye'nin bugünkü sınırları için nüfus tahminleri (Şevket Pamuk)

Birinci Dünya Savaşı öncesindeki yüzyılda toplam nüfus artışının yaklaşık yarısı dış göçlerden kaynaklanıyordu. Cumhuriyet döneminde gelen dış göçlerin toplam nüfus artışı içindeki payı ise çok daha sınırlı kaldı. Cumhuriyet döneminde, Mübadele'den sonra yurtdışından Türkiye'ye göç eden nüfus içinde en büyük payı, Balkanlar'dan, özellikle Bulgaristan ve Yugoslavya'dan gelen ve toplamı 2 milyona yaklaşan Müslüman nüfus aldı. Buna karşılık 1961-1973 arasında, kısa sayılabilecek bir sürede yaklaşık 4 milyon kişi Batı Avrupa ülkelerine işçi veya işçi ailesi olarak göç etti. 1973 yılında başlayan iktisadi durgunluk nedeniyle (Global Petrol Krizi) Batı Avrupa ülkelerinin işçi alımını durdurmalarından sonra, yurtdışına işçi göçü büyük ölçüde azaldı.

19. yüzyıl boyunca ülke nüfusu gelen göçlerin de etkisiyle artarken, burada nüfusu 10 binin üzerindeki yerleşim merkezlerinin toplam nüfusa oranı olarak kabul ettiğimiz kentleşme oranında yavaş bir artış görülüyor. Bu oran 19. yüzyılın başlarında yaklaşık yüzde 18'den Birinci Dünya Savaşı öncesinde yüzde 23'e kadar yükseldi. Ancak Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında toplam nüfusta görülen büyük düşüslere, bu arada Rum ve Ermeni nüfusun gerilemesine koşut olarak, kent nüfusunun toplam nüfus içindeki payında önemli bir azalma oldu. İstanbul nüfusunun Birinci Dünya Savaşı öncesinde yaklaşık 1 milyondan 1927 sayımına göre 700 bine, ikinci büyük kent İzmir'in nüfusunun ise 300 binden 150 bine gerilediği anlaşıyor. Bir başka deyişle, savaşlar ve sonrasındaki büyük nüfus kayıpları ve nüfus hareketleri sonucunda Türkiye daha kırsal bir ülke oldu.

Şekil: Türkiye’de kentli ve kırsal nüfusun değişimi

Türkiye tarihinin en güçlü ve en uzun süreli kentleşme dalgası İkinci Dünya Savaşı sonrasında başladı. 1950 yılında yaklaşık yüzde 25 olan kentleşme oranı, 1980 de yüzde 44'e ve 2010 yılında yüzde 75'e ulaştı. Türkiye' deki kentleşme sürecinin Batı Avrupa'ya kıyasla daha geç başladığı, ancak zamanlamasının gelişen ülkelerdeki eğilimlerden çok da farklı olmadığı söylenebilir.

Yine yukarıdaki Şekil’den izlenebileceği gibi, tarımın toplam işgücü içindeki payı İkinci Dünya Savaşı sonrasında kentleşmeyle birlikte hızla düşmeye başladı. Kentleşme oranı hızla yükselirken, tarımın işgücü içindeki payı da 1950 yılında yaklaşık yüzde 80'den 1980 yılında yüzde 50'ye ve 2010 yılında yüzde 22'ye kadar geriledi.

Kırlardan kentlere göçün nedenleri arasında topraksızlık, işsizlik gibi nedenler de yer alıyordu. Bu nedenle göç edenlerin içinde topraksız köylüler de vardı. Ancak bunların yanı sıra, kentlerdeki daha yüksek gelirlere erişebilme, kendileri için olmasa da çocukları için daha iyi eğitim ve sağlık hizmeti beklentileri içinde kentlere doğru çekilenler de önemli yer tutuyordu. 1950'lerden itibaren hızlanan kentleşme, mülksüzlerden çok, az mülklülerin göçü biçiminde gelişti. Göç edenler içinde, köyünde ailesinin bir miktar toprağı olanlar çoğunlukta idi. Kente gelenler köyle ve köylerindeki toprakla bağlarını hemen koparmadılar. Kente geldiklerinde de doğrudan devlet desteğinin yokluğunda, devlet mülkiyetindeki alanlara **gecekondular** inşa ederek konut sorunlarına çözüm oluşturmaya çalıştılar.

Türkiye’nin Demografik Yapısı

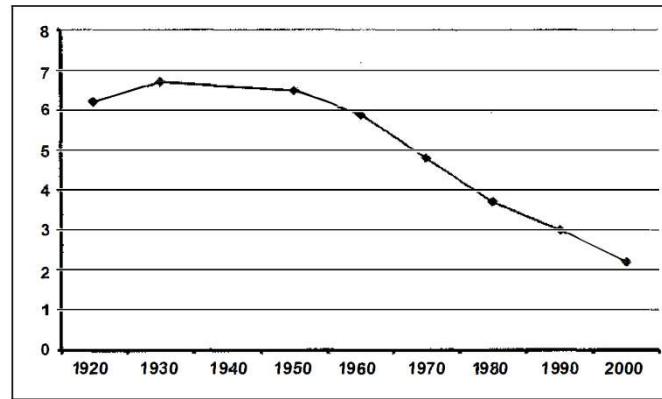
Dünya toplumlarının büyük çoğunluğu zaman içinde yüksek doğum ve yüksek ölüm oranlı bir nüfus yapısından, düşük doğum ve düşük ölüm oranlı bir nüfus yapısına doğru geçtiler. Demografik geçiş olarak adlandırılan bu çok boyutlu süreci, diğer gelişen ülkeler gibi Türkiye de büyük çoğunluğuyla 20. yüzyılda yaşadı. Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan büyük kayıplar nedeniyle Cumhuriyet'in erken dönemlerinde hem tarımda hem de kent ekonomisinde emek darlıkları hissediliyordu. Özellikle tarımdaki işgücü darlığı,

Cumhuriyet'in erken dönemlerinde doğum oranlarının yüksek kalmasında önemli etken oldu. Yine de ölüm oranlarının düşmeye başlaması nedeniyle Türkiye'de demografik geçiş sürecinin İkinci Dünya Savaşı'ndan önce başladığı söylenebilir. Tıbbi olanakların yayılmaya başlaması, sıtma ve diğer salgın hastalıklarla mücadele, antibiyotiklerin bulunması, bir miktar gelir artışı ve daha iyi beslenme, dünyanın pek çok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de ölüm oranlarını 1930'lardan itibaren düşürmeye başladı. Ancak İkinci Dünya Savaşı döneminde yaşanan güçlükler, savaşa girilmemiş olsa da, ölüm oranlarını tekrar yükseltti. Savaş sırasında büyük bir ordunun silah altında tutulması da doğum oranlarını düşürdü.

Türkiye' de demografik geçiş süreci esas olarak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ve oldukça hızlı biçimde yaşandı. Ölüm oranları 20. yüzyılın ikinci yarısında sürekli olarak geriledi. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında yüzde 25 ya da binde 250 gibi çok yüksek oranlarda seyreden bebek ölüm oranlarındaki düşüşler uzun süre sınırlı kaldı. Türkiye'de bebek ölüm oranlarının kişi başına geliri Türkiye'ye yakın olan ülkelerin düzeyine inmesi ancak son yıllarda gerçekleşti. Bebek ölüm oranlarının uzun süre yüksek seyretmesinin ardındaki en önemli nedenler, kırsal alanlarda kadınların eğitim düzeyinin ve toplumsal gücünün düşük kalması ve bölgeler arasında, özellikle doğu ve batı bölgeleri arasında hem iktisadi hem de toplumsal konularda görülen eşitsizliklerdir.

Bebek Ölüm Oranı (Binde)

1950:	245
1980:	125
2010:	18

Ortalama Çocuk Sayısı

Demografik geçiş sürecinin önemli sonuçlarından biri de nüfusun yaş yapısı ile ilgilidir. Doğurganlık oranı yüksek seyrederken ölüm oranının düşmeye başlaması, nüfusun büyüme hızını artırırken, toplam nüfus içinde gençlerin oranını da yükseltti. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uzun bir süre Türkiye'de çocukların ve okul çağındakilerin sayıları hızla arttı. Ancak doğurganlık oranının düşmeye başlaması ile birlikte artık gençlerin nüfus içindeki payları daha yavaş artmaya başladı, yakında da azalmaya başlayacak.

(yaş gruplarının toplam nüfus içindeki payları; yüzde olarak)

Yıl	0 - 14	15-64	65 +
1980	39	56	5
2020	24	68	8
2040	20	63	17

Kaynak: TÜİK.

Nüfusun değişen yaş yapısının önemli iktisadi sonuçları vardır. Örneğin nüfus hızla büyürken derslik ve okul sayılarının hızla artması gerekiyordu. O dönemde eğitim denilince akla sadece artan sayılar geliyordu. Eğitim politikasının başarısı kalite ile değil okul, derslik ve öğrenci sayıları ile ölçülüyordu. Nüfus hızının yavaşlamaya başlamasıyla birlikte, önce çocuk, daha sonra da genç nüfus sayılarının artışı yavaşladı. Bir yandan bu eğilim, öte yandan da kentleşme pek çok köy okulunun son yıllarda kapanmasına ve azalan sayılardaki çocukların minibüslerle kasaba okullarına taşınmalarına yol açıyor. Daha da önemlisi, artık eğitim denilince akla yeni derslik yapımı değil, kalite gelmeye başlıyor.

Doğum oranlarının düşmesi ve insanların daha uzun yaşaması nedeniyle, nüfusun yaş ortalaması artmaya başlarken genç nüfusun toplam nüfus içindeki payı düşmeye başlayacak, önümüzdeki on yıllarda Türkiye giderek genç bir nüfusa sahip bir ülke olmaktan çıkacaktır.

İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS)

Avrupa Birliği için üye ülkelerin ulusal kalkınma düzeylerinin yanı sıra, bölgesel kalkınma politikaları da çok büyük bir öneme sahiptir. AB'ne göre üye ülkelere, bölgelere göre gelişmişlik farklılıklarını azaltabilmekte ve bölgelerin refah düzeylerini geliştirebilmek amacıyla finansal kaynaklar sağlanmaktadır.

Bölgesel düzeydeki ekonomik ve sosyal sorunlara çözüm bulmak amacıyla AB, artan bir şekilde çeşitli düzeylerde bölgesel istatistiklere gerek duymaktadır. Avrupa Birliği'ne üye ülkeler arasında bölgelerarası dengesizliği ortadan kaldırmak ve geri kalmış bölgelerin Birliğin sağladığı fonlardan yararlanmalarını ortak bir zeminde gerçekleştirmek amacıyla, üye ülkeler içinde bir bölgeleme sistemi oluşturulmuştur. Bu sistemle her yöreye ait verilerin karşılaştırılabilir nitelikte olması ve bölgelerarası farklılıkların belirlenebilmesi hedeflenmektedir. Sistem, NUTS (Nomenclature of Territorial Units for Statistics- İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırılması- İBBS) olarak adlandırılmaktadır.

İBBS'nin amacı:

- Bölgesel istatistiklerin toplanması ve geliştirilmesi,
- Bölgelerin sosyo ekonomik analizlerinin yapılması,
- Bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi,
- Avrupa Birliği Bölgesel İstatistik sistemine uygun, karşılaştırılabilir bir istatistiki veri tabanı oluşturulmasına katkıda bulunacak temel göstergeleri ortaya koymak şeklinde sıralanabilir.

Türkiye'de İBBS üç düzeyden oluşmaktadır. İlk aşamada idari yapıya uygun olarak 81 il, 3. düzeyde bölge birimleri olarak tanımlanmıştır. Ekonomik, sosyal, kültürel ve coğrafi yönlerden benzer illerin belirli bir nüfus büyüklüğü de dikkate alınarak gruplanması ile 26, 2. düzeyde bölge birimleri (İBBS-2) tanımlanmıştır. Yine aynı kritere göre 2. düzey bölge birimlerinin gruplanması sonucu 12 birim 1. düzeyde bölge birimleri (İBBS-1) tanımlanmıştır.

Türkiye'de İBBS-2 ve İBBS-1 düzeylerine karşılık gelecek bir idari bölünme

bulunmadığından, Düzey-3’de yer alan illerin gruplandırılarak daha üst düzeylerin elde edilmesi yoluna gidilmiştir. Bu durumda gruplamanın hangi yöntemle yapılacağı sorusu gündeme gelmiştir. Bu kapsamda, İBBS-2 ve İBBS-1 kademeleri için aşağıdaki hususlar dikkate alınmıştır.

- **Kuramsal Bölgeleme Yaklaşımları:** Bölgesel sınıflandırmalar, bölge planlama ve bölge bilimince ortaya konulan sınıflandırma ve tanımlamalardır. Bölgesel sınıflandırmalar (homojen, fonksiyonel ve plan bölge) kuramsal olarak İBBS sınıflandırması ile elde edilmek istenilen amaçlarla daha tutarlı bir yaklaşım sağlamaktadır.
- **Bölgesel Kalkınma Planları:** Bölgesel Kalkınma Planları Türkiye’de belli bir geleneği olan bir yaklaşımdır. Bilindiği üzere İBBS sınıflandırmasının kullanım alanlarından birisi, Topluluk Yapısal Fonlarının kullanımına temel teşkil etmesidir. Bölgesel planlama çalışmalarını yönlendiren etkenler de bunlarla benzeşmektedir. Bununla beraber, Türkiye’de yapılan bölge planlama çalışmalarının yürütüldüğü bölgeler farklı ölçütlerle oluşturulmuştur.
- **İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması:** İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması, illerin ekonomik ve sosyal açılardan yapısal niteliklerini belirleyen; demografi, istihdam, eğitim, sağlık, sanayi, tarım, inşaat, mali ve diğer refah göstergeleri olarak sınıflandırılan değişkenlerin bileşik endeksi oluşturularak elde edilen bir çalışma olarak önem taşımaktadır. Söz konusu araştırma ile; farklı gelişmişlik seviyesi gösteren iller ve il gruplarını saptamak suretiyle bölge ve alt bölgeleri analiz etmek, homojen bölgeleri saptamak mümkün olmaktadır.
- **Temel İstatistiki Göstergeler:** AB’de bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının değerlendirilmesi ve Bölgesel Politikanın uygulanması açısından önem taşıyan göstergelerin, satın alma gücü paritesi cinsinden kişi başına Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH), demografik yapı, işsizlik oranı, GSMH’nın sektörel dağılımı, istihdamın sektörel dağılımı gibi istatistiki veriler olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu temel değişkenleri de kapsayacak şekilde iller bazında güncel bir çalışma yapılmıştır.

1927-2000 sürecinde yapılan Genel Nüfus Sayınlarıyla derlenen veriler; bölge, şehir, ilçe, bucak, belde ve köy şeklinde idari sınırlara göre ortaya konulmuştur. 2007 yılı itibarıyla Türkiye’de nüfus verileri, ölçüm bazında iki ana kategoride açıklanmaya başlamıştır. Nüfus verileri birinci kategoride; İBBS Düzey-1 (12 Bölge), İBBS Düzey-2 (26 Bölüm), **İBBS Düzey-3** (81 il) ve ilçe düzeyi şeklinde sıralanan hiyerarşik sınıflandırmaya göre açıklanmaktadır.

Düzey-1 bölgeler, Türkiye’nin kodu olan TR’den sonra bir rakam içerecek şekilde kodlanır. Örneğin, TR3 Ege Bölgesidir (Düzey-1). Ege bölgesi içerisinde TR31, TR32 ve TR33 olmak üzere 3 adet 6 Düzey-2 bölgesi yer alır. Düzey-2 bölgeler TR kodundan sonra 2 hane gelecek şekilde kodlanır. Örneğin; TR33 Düzey-2 bölgesi gibi. Bunun ardından ise Tr kodundan sonra 3 hane gelecek şekilde Düzey-3 bölgeleri yer alır. Düzey-3 bölgeleri aynı zamanda illeri ifade eder. TR331: Manisa ilini gösteren Düzey-3 bölgesidir.

SIRA	BÖLGE	İLLER	SIRA	BÖLGE	İLLER
1	TR1	İstanbul			
		TR100 İstanbul			TR811 Zonguldak
		TR211 Tekirdağ			TR812 Karabük
		TR212 Edirne			TR813 Bartın
2	TR2	Batı Marmara			TR821 Kastamonu
		TR213 Kırklareli			TR822 Çankırı
		TR221 Balıkesir			TR823 Sınop
		TR222 Çanakkale			TR831 Samsun
		TR310 İzmir			TR832 Tokat
		TR321 Aydın			TR833 Çorum
		TR322 Denizli			TR834 Amasya
		TR323 Muğla			TR901 Trabzon
		TR331 Manisa			TR902 Ordu
		TR332 Afyonkarahisar			TR903 Giresun
		TR333 Kütahya			TR904 Rize
		TR334 Uşak			TR905 Artvin
		TR411 Bursa			TR906 Gümüşhane
		TR412 Eskişehir			TRA11 Erzurum
		TR413 Bilecik			TRA12 Erzincan
		TR421 Kocaeli			TRA13 Bayburt
		TR422 Sakarya			TRA21 Ağrı
		TR423 Düzce			TRA22 Kars
		TR424 Bolu			TRA23 Iğdır
		TR425 Yalova			TRA24 Ardahan
		TR510 Ankara			TRB11 Malatya
		TR521 Konya			TRB12 Elazığ
		TR522 Karaman			TRB13 Bingöl
		TR611 Antalya			TRB14 Tunceli
		TR612 Isparta			TRB21 Van
		TR613 Burdur			TRB22 Muş
		TR621 Adana			TRB23 Bitlis
		TR622 Mersin			TRB24 Hakkari
		TR631 Hatay			TRC11 Gaziantep
		TR632 Kahramanmaraş			TRC12 Adıyaman
		TR633 Osmaniye			TRC13 Kilis
		TR711 Kırıkkale			TRC21 Şanlıurfa
		TR712 Aksaray			TRC22 Diyarbakır
		TR713 Niğde			TRC31 Mardin
		TR714 Nevşehir			TRC32 Batman
		TR715 Kırşehir			

Türkiye’de Nüfus Politikaları

Herhangi bir ülke için dar anlamıyla nüfus politikasının amacı, hükümetin yetki alanı içinde alansal olarak sınırlanmış nüfusun üyelerinde nicel değişikliklere neden olmak şeklinde yorumlanabilir. Daha geniş anlamda ise bu amaç, toplumun çeşitli demografik özelliklerini, nüfusun mekânsal dağılışını ve bileşimini, doğurganlığın ve uluslararası göçün niteliksel yönlerini değiştirmek olabilir. Nüfusa eklenmeler, doğumlar ve ülke dışından göç yoluyla gerçekleşirken; nüfus kayıpları, ülke dışına göç ve ölümlerden kaynaklanır. Ölüm, genellikle sağlık politikasıyla ilgili bir mesele olarak görülürken; doğurganlık ve göç, nüfus politikalarında hükümetlerin ilgilendiği temel konuları oluşturur.

Nüfus Politikaları, Doğrudan nüfus politikası ve Dolaylı nüfus politikası olarak ikiye ayrılabilir. Doğrudan nüfus politikaları, hükümetlerin ülkenin demografik yapısını doğrudan değiştirmeye yönelik tüm yasal düzenlemelerini içerir. Aile planlaması programları, Kürtajın yasaklanması, Evlenecek çiftlere Evlilik kredisi gibi örnekler doğrudan nüfus politikası içerisinde değerlendirilebilir. Bunun yanında Çin’de 1979 yılında uygulamaya konulan Tek Çocuk Politikası bir başka örnektir. Dolaylı nüfus politikaları, doğrudan demografik yapıyı etkilemek amacıyla oluşturulmayan, ancak demografik yapıyı da bir biçimde (dolaylı yoldan) etkileyen tüm düzenlemelerdir.

Türkiye’de Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren doğurganlıkla ilgili olarak uygulanan politikalar, farklı dönemlerde değişikliğe uğramıştır. 1923-1963 dönemi doğum özendirici (**pronatalist**) nüfus politikası egemen olmuş; 1964-1982 dönemi doğum sınırlandırıcı (**antinatalist**) politikalara geçiş yapılmış; 1983-2007 döneminde antinatalist politikalar yerleşmiş, nihayet, 2008 yılından itibaren ikinci pronatalist politika dönemi başlamıştır.

1923-1963 dönemi

1923-1963 dönemi, nüfusu artırmayı amaçlayan ve esasen ekonomik kalkınmaya olumlu katkı yapacağı gerekçesiyle savunulan pronatalist politikaların uygulandığı bir dönem olmuştur.

Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanı ile başlayan yeniden yapılanma sürecinde demografik yapının onarılmasını sağlamak için doğurganlığı artırıcı (pronatalist) nüfus politikaları uygulanmıştır. Bu çerçevede gebeliği önleyici yöntemlerin kullanımına yasal sınırlamalar getirilmiş, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’na doğumu kolaylaştıran önlemleri alma yetkisi veren 1930 tarihli Hıfzıssıhha Kanunu aynı zamanda gebeliği önleyici yöntemlerin ithali, üretilmesi, kullanılması ve kullanılmasının teşvik edilmesi yasaklanmıştır. Türk Ceza Kanunu’nda kürtaj ve çocuk yapmaya engel olacak uygulamalar ağır ceza kapsamına alınmıştır. Türk Medeni Kanunu’nda erkekler ve kadınlar için belirlenen asgari evlilik yaşları (sırası ile 18 yaş ve 17 yaş), 1938 yılında sırasıyla 17 ve 15’e indirilmiştir. Bu sayede Cumhuriyetin başından 1960’lara kadar Türkiye’nin nüfusu iki katına çıkmıştır.

Pronatalist nüfus politikalarının sıkı bir şekilde uygulandığı bu dönemin sonlarına doğru, özellikle anne ve çocuk sağlığını esas alan itirazların güçlenmesinin bir sonucu olarak, pronatalist politikalarda bazı gevşemeler görülmüştür.

1964-1982 dönemi

1960 yılında kurulan Devlet Planlama Teşkilatı, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (1963-1967) ilk defa hızlı nüfus artışının yarattığı sorunlara vurgu yapmıştır (DPT, 1963). 1963-1967 dönemini kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda nüfus planlaması için çeşitli araçların kullanımı yer almıştır. Türkiye’de aile planlamasına yönelik olarak 1960’lı yılların ortasında doğurganlığı azaltıcı (antinatalist) nitelikte bir nüfus yasası (557 Sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun, 1965) çıkarılması, yeni nüfus politikası için asıl dönüm noktasını oluşturmuştur. Antinatalist nüfus politikasının temel amacı, gebeliği önleyici yöntem kullanımını yaygınlaştırarak doğurganlığı, sağlık hizmetlerini iyileştirerek ölüm hızlarını düşürmek ve Türkiye’den yurt dışına işgücü göçünü teşvik ederek işsizlik baskısını hafifletmek olmuştur.

1983-2007 dönemi

1983 Nüfus Yasası ile Türkiye’nin merkezinde temin edicinin bulunduğu arz merkezli aile planlaması programlarının yerine merkezinde kullanıcının bulunduğu talep merkezli bir aile planlaması programına geçilmiştir. Yeni politikanın bir sonucu olarak Türkiye’de özellikle gebeliği önleyici modern yöntem kullanımında talep artışı yaşanmış ve bu tür yöntem kullanımı 1990’lı yıllarda %63-64 seviyesine; 2000’li yıllarda ise %71-73 seviyesine yükselmiştir.

2007 sonrası dönem

2008 sonrasında Hükümet yetkililerinin “En Az Üç Çocuk” mesajını veren söylemleri, zamanla eyleme dönüşmüş ve Türkiye’de ikinci pronatalist dönem diye isimlendirilebilecek doğurganlığın arttırılmasına yönelik nüfus politikalarının uygulanmaya başladığı yeni bir döneme girilmiştir. Doğurganlığın kendini yenileme düzeyinin altına inme noktasına gelmesi,

aynı zamanda nüfusun yaşlanma eğilimine girmiş olması, Türkiye’deki yeni doğurganlık politikasının ana çıkış noktaları olmuştur.